

parables únicament amb la que va fer Dom Germain Morin, igualment de trenta-tres sermons i que publicà l'any 1917. Com que es tracta de cartes i de sermons, resulten documents molt vius, útils per a il·lustrar i completar aspectes biogràfics d'Agustí que ja coneixíem per altres fonts, quan no aporten elements nous. L'epíleg II consta de tres capítols: el primer descriu Cartago l'any 397; aquest sembla ésser l'any nucli dels sermons Dolbeau, els quals reflecteixen prou bé l'ambient d'allí. Un dels sermons més interessants com a document històric és el titulat «Contra paganos»; servint-se del que diu recorda Brown l'esforç d'Agustí en reformar les pràctiques emprades en el culte dels màrtirs; és l'objecte del segon capítol. El tercer comenta la fórmula «de transverso hinc atque inde»: inopinadament, d'aquí i d'allí, que apareix en les cartes Divjak, les quals pertanyen a la correspondència de l'Agustí anicià i són sorprenents pels detalls que donen sobre l'església d'Àfrica. Si el professor Brown cospa bé aquests detalls i sap exposar-los com ho fa és degut al coneixement que té, vast i precís, de la *Spätantike* cristiana. És ben comprensible que l'obra hagi merescut també una segona edició castellana, que és de presentació molt bella.

ALEXANDRE OLIVAR

ALTURO, J., *et al.*: *Liber iudicum popularis. Ordenat pel jutge Bonsom de Barcelona.*— Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya.— Col·lecció «Lleis i Costums» núm. I/1.— Barcelona, 2003.— 812 pp. (25 x 18 cm).

Des de l'any 1985 el Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya ve publicant i posant a l'abast, especialment dels estudiosos i dels historiadors d'arreu, els textos jurídics més importants de la història del nostre país. Una tasca que ara acaba de posar en les nostres mans un nou document, cabdal en la nostra tradició jurídica, com és el *Liber iudicum*, en aquest cas la versió redactada en llatí pel jutge levita Bonsom de Barcelona vers el 1011.

1. En el seu pròleg l'aleshores consellera de Justícia ressaltava la importància d'aquest text jurídic visigòtic, com a vehicle de transmissió de la tradició

jurídica romana a molts espais polítics de l'Europa meridional de l'alta edat mitjana, entre ells els comtats catalans. És evident que l'aparició d'aquest text a principis de l'any 1000 a Barcelona constitueix un fet d'importància cabdal en la nostra història, a més de convertir al levita Bonsom, el seu autor, en el primer editor de textos jurídics al nostre país, com la consellera afirma.

Després del pròleg, segueixen diversos estudis que ens permeten tenir una visió de conjunt completa del document en qüestió des de diferents aspectes.

2. Així el Dr. Font es refereix a la llarga i laboriosa tasca duta a terme per a l'edició d'aquesta obra per part d'un equip d'investigadors filòlegs, diplomates i historiadors (i en particular del dret). I destaca la seva idoneïtat per tal de donar a conèixer l'exponent màxim de la legislació visigòtica, el *Liber Iudiciorum*, una recopilació legal del segle VII, de gran i notòria influència a la Catalunya Vella; en aquest sentit res millor que publicar la versió més caracteritzada d'aquell codi com és l'anomenat *Liber Iudicum popularis* elaborada pel levita Bonsom, jutge i escrivà, cap d'una escola jurídica de Barcelona i que es troba en un manuscrit existent a El Escorial (sig. Z-II-2).

Sense oblidar a autors com Karl Zeumer i Ureña, Font destaca el fet que el *Liber* representa la culminació del procés legislatiu iniciat per la monarquia visigoda arran el seu establiment al migdia de la Gàllia i terres hispàniques, a finals del s. v; un procés que es desenvolupa a mesura que s'opera la fusió de les poblacions germana i hispanoromana i l'apropament de les seves classes dirigents, en particular l'Església catòlica, sobretot després de la conversió del regne. Aquests factors coadjuvaren a l'assentament definitiu d'un poder reial ben estructurat, damunt un territori i la seva gent. I ja amb la desaparició del regne visigòtic, restaria bona part dels seus valors culturals entre els que cal destacar la seva tradició jurídica.

Font ens explica també els elements que integren aquesta obra. Es refereix al primer nucli legislatiu, procedent del *Codi d'Euric*, promulgat per aquest rei vers el 476, quan la independització del regne al sud de la Gàllia i amb centre a Tolosa. Un grup de lleis, unes 350 de les que sols se'n conservarien unes 50, provinents en bona part del dret romà contingut en el codi teodosià i en la jurisprudència, i que segurament regiria en la pràctica per igual a visigots i hispanoromans. Aquests es regirien en primer lloc i malgrat tot per l'anomenada *Lex romana visigothorum*, més comunament coneguda com el *Breviari d'Alaric* perquè fou promulgat per aquest monarca (el segon del seu nom) l'any 506.

Consolidat el regne, el rei Leovigild impulsa la reforma legislativa, i promulga un nou *còdex revisus* vers el 572 amb un total d'unes 325 lleis, que malgrat tot tampoc ha arribat a nosaltres de forma íntegra. Una part d'aquestes lleis passen també al *Liber* portant la rúbrica *Antiqua*.

A partir de Leovigild i sobretot des de la conversió dels visigots al catolicisme, ja es pot parlar de la consolidació del nou poder reial, inspirat ara en la teoria política d'origen eclesiàstic com Font afirma, que es va manifestant progressivament en els successius i posteriors Concilis de Toledo. Els monarques posteriors aspiren a rompre l'hegemonia de la tradició jurídica romana, i a tal fi es proposen dur a terme la preparació d'una obra que doni solució a tots els problemes diaris sense necessitat de recórrer a la llei romana.

Aquest nou procés legislatiu cristallitza amb l'aparició del *Liber Iudiciorum*, promulgat per Recesvint (bé que la tasca fou iniciada pel seu pare Kindasvint), vers el 654 després d'un acord del Concili de Toledo; d'aquesta manera el nou ordenament constitueix un codi jurídic general i complet per tots els habitants del regne, amb exclusió expressa del dret romà (recollit i compilat en el Breviari d'Alaric).

Les llacunes que anys després s'observen en el *Liber* duen a la seva revisió per tal de recollir noves situacions no contemplades inicialment. Així ocorre per mandat del rei Ervigi, qui promulga la nova recensió del *Liber* el 681 amb la col·laboració del XII Concili de Toledo. Aquesta seria la redacció definitiva del text.

Els successors d'Ervigi continuen legislant, però aquestes noves disposicions reials no foren incorporades al *Liber*. Això no obstant, juristes particulars i de forma anònima, van fent noves redaccions del text ervigià incorporant-hi aquelles lleis posteriors, a les quals s'afegiren altres de la primera època excloses pel mateix Ervigi, com diversos textos conciliars. El cas és que aquesta compilació privada fou batejada per Zeumer com a *Vulgata*, atenent al fet que fou la més divulgada.

Malgrat l'enfonsament posterior del regne visigot, no es perd del tot la tradició jurídica visigoda. Romangué en el poble cristià sotmès al nou domini sarraí, i talment pervisqué en les noves formacions polítiques que sorgiren en el procés de conquesta peninsular, especialment per mitjà de les *Vulgates* que es redacten. I el cas és que a la Catalunya Vella precisament apareixen nombrosos exemplars d'aquella redacció privada del *Liber* en els

seus cercles jurídics; d'entre ells tenim, ja com a més caracteritzat, el manuscrit de Bonsom, que coneixem com el *Liber iudicum popularis*, objecte d'aquesta edició que comentem.

Aquest manuscrit segueix la recensió d'Ervigi fidelment transcrit, amb algunes lleis que no són seves. Però el text conté elements de naturalesa diversa i en casos interpolats; tots ells es publiquen encara que en el mateix ordre amb el que apareixen en el manuscrit de Bonsom; així es mantenen els preàmbuls més aviat doctrinals d'un desconegut Gisemund, el pròleg de la *Lex Baiuvariorum*, i després una llista dels reis visigots i francs, un calendari litúrgic barceloní, un índex general i un altre més detallat del conjunt legal, etc. El Dr. Font segueix ja després descrivint els diferents elements de la present edició que anirem veient tot seguit.

3. Altre treball és el de la professora Yolanda García López, sobre «L'edició de Zeumer i la tradició manuscrita del *Liber*» (aquest i altres articles d'aquesta autora que componen la nostra edició han estat traduïts al català pel Dr. Sebastià Solé Cot). García explica que d'aquesta compilació legal solament existia una edició crítica feta per Zeumer i publicada en els *Monumenta Germaniae Historica* l'any 1902. Aquest autor seguint a Bluhme, reconstrueix el text a partir d'uns manuscrits de cada una de les recensions «recesvindiana» i «ervigiana» assenyalats sota les sigles R i E (i altres còdexs els va englobar sota una V de *Vulgata*). Però per a reconstruir el text, Zeumer ho fa a partir d'aquells manuscrits R i E.

L'autora refereix algunes mancances de l'edició de Zeumer, destacant el fet que en aquest cas solament es va tenir en compte el text en l'època visigòtica, oblidant les reedicions posteriors fetes al llarg de varis segles en aquells territoris en els que el codi segueix vigent tot i apareixent reformat i actualitzat en les noves versions que se'n fan. Precisament a partir d'aquest fet, García es refereix a una tradició catalana del *Liber*, amb nombrosos manuscrits i que seria la més rica i completa de la Península. I un exemple d'aquesta tradició, tal vegada el més destacat, és precisament el *Liber* escrit pel jutge Bonsom a Barcelona, el 1011. Ja per a la seva transcripció en el present treball els autors han tingut en compte el text estàndard del *Liber* visigòtic reconstruït per Zeumer, tot assenyalant les diferències que s'hi troben. Encara amb això, García vol fer un recorregut per la tradició de la Llei gòtica a Catalunya i la Septimània segons els 22 manuscrits que la integren; sense oblidar la seva

expansió el segle x cap a la Rioja, que es posa de manifest amb altres 3 manuscrits, ni la sèrie de manuscrits que circulen per Lleó, Portugal, Castella i Galícia amb un total de 10 manuscrits localitzats.

La nostra autora es refereix particularment a la tradició septimanocatalana del *Liber* els segles VIII-X, com una primera fase en la seva evolució històrica. Concretament cita un testimoni d'aquella època, un còdex que es troba al Vaticà i que hauria estat escrit a l'Urgell o a la Cerdanya les primeres dècades del s. VIII amb el títol de *Liber Iudiciorum*, amb una crònica dels reis visigots. Després relaciona un altre còdex del s. IX que es troba a París, transcrit a la ciutat gòtica de Reims, sota la monarquia carolíngia; com també és el cas d'altra còpia del *Liber* que en algun cas rep el nom de *Lex Gothorum* i que estaria datada el primer quart del s. IX, en el qual es barregen disposicions del Breviari i altres lleis bàrbares. Encara es llisten altres còdexs conservats també a París i que provenen de la Narbonense (s. IX), com varis més que es coneixen existents en biblioteques privades de França datats el s. X.

En resum García afirma que des del començament del s. IX el *Liber* és present a la Narbonense i als comtats septentrionals de Catalunya, precisament «escrits per i per a gots i hispans»; textos que com està acreditat, eren sovint consultats en litigis de diferent naturalesa pels litigants i pels jutges «d'aquesta ètnia». Exemplars que estarien en les audiències de Girona, d'Elna, Narbona, i potser també en el monestir d'Eixalada-Cuixà, així com en les de Carcassona i en les d'altres territoris i regions pirinenques. Concretament l'autora es refereix a cinc còdexs, dels que dissortadament solament es conserven alguns fragments en arxius catalans i un almenys a Londres i altre a Copenhaguen.

A continuació mereix un tracte diferent un altre manuscrit que és a París, del s. IX, escrit en uns 179 folis i repartit en 24 quaderns. I ja segueix després la nostra autora donant notícia de tants altres còdexs conservats íntegrament o parcialment en diversos centres nacionals o estrangers.

García encara en aquella primera fase de la tradició catalana del dret visigot, se situa en el s. X, tot deixant també constància de les nombroses còpies i trasllats del *Liber* que s'han descobert, per bé que en casos ja posen de manifest la notable influència aleshores del dret romà i del dret franc, talment en manuscrits catalans del *Liber*. L'autora també en aquest apartat cita i descriu diversos còdexs conservats en tot o en part fins els nostres dies.

Una segona etapa de la tradició catalana del *Liber*, se situa entre la segona meitat del s. x i el s. xi. I d'aquest període cal citar la figura de Miró Bonfill, comte de Besalú i bisbe de Girona, un personatge que segons l'autora fou fonamental per a la recuperació de l'ús del *Liber* en la documentació jurídica i talment donant-li un nou enfocament cultural. A finals del s. x segueix fent-se remissió a la *Lex Gotorum* com a *Lex nostra*.

4. El Dr. Josep M. Font i Rius també s'ocupa de «L'escola jurídica de Barcelona» en un altre article que es publica en aquesta edició. Centrant-se en Bonsom, l'autor d'aquesta edició del *Liber*, Font fixa el context cultural i jurídic en què aquell desenvolupà la seva personalitat. Per ell Bonsom no constitueix un cas excepcional ni aïllat de la seva època: és un element més, una manifestació més del desenvolupament jurídic del país precisament en el tombant del primer mil·lenni. Forma part d'una «constel·lació» de juristes destacats als que es va referir. Uns experts doncs en dret formats sense dubte en el sí de les escoles monacals i catedralícies (les úniques existents en aquell moment com arreu del món occidental), i en base al *trivium* que impartien.

Font es refereix a treballs anteriors de Bonnassie i d'Abadal, que ja es refereixen a l'ensenyança del dret amb notícies des del s. x, en base precisament a la llei visigòtica. Alguns dels seus representants són coneguts com un tal Ervigi, altre anomenat Oruç, etc., i en ocasions estigueren a Itàlia.

Uns juristes en definitiva ben formats, amb una notable formació humanística, cultural, literària, religiosa i moral que queda reflectida en les seves obres i especialment en les actes escripturades d'aquells que exerceixen de jutges i d'escrivans. Font en destaca una cura especial en la redacció dels seus textos, un estil elegant i florit, ampullós, viu, etc.

En tot cas la formació jurídica és visigòtica, alentida per la possibilitat d'accedir als nombrosos exemplars del *Liber* que circulaven pel país. Això no obstant, el codi visigòtic, com ha quedat acreditat, no s'aplicava de forma literal sinó en funció de la realitat del moment i del cas a resoldre. Com Font ens diu, «l'element jurídic visigòtic secular era el principal, però no pas l'exclusiu»; a ell calia afegir els canons conciliars, convertint-se ambdues en les principals fonts del dret com afirmava el jutge barceloní Ervigi Marca l'any 1000. També s'utilitzen les capitulars carolíngies.

Però serà la pràctica judicial la que determinarà el grau i la forma d'aplicació d'aquestes diverses fonts del dret altmedieval català entre els s. x i xi.

L'autor també es refereix als nostres jutges com a escrivans qualificats, que talment intervenen en l'arranjament de convenis o acords particulars que habitualment encobrien acords transaccionals. Però el cert és que els escrivans demostren en aquesta activitat uns elevats coneixements jurídics i judicials, i això segons la tradició visigòtica i encara franca, però no romana.

Font refereix una llarga tipologia jurídico-documental realitzada per aquests escrivans segons la documentació al nostre abast: de pactes familiars, resolent també qüestions successòries; o versant sobre intercanvi de béns, donacions, vendes, permutes, garanties de crèdit, venda amb pacte *de retro* (precedent de «la carta de gràcia» catalana), col·locació de capitals en préstec a interès, donacions i establiments de castells i fortaleses, etc.

A continuació el nostre autor distingeix entre els *iudices* que dirimien causes contencioses i a més ordenaven la publicació dels testaments, dels escrivans pròpiament dits que a l'època entre els s. X-XI i XII no constituïen cap cos professional doncs el seu ofici era merament el d'escriure o redactar documents. Això no obstant, els *scriba* acostumen aparèixer al costat dels *iudices* posant per escrit les actuacions dels jutges; i també és cert que els jutges normalment també havien actuat d'escrivans abans d'assolir la seva funció judicial.

D'entre els juristes coneguts de l'escola anomenada de Barcelona, Font es refereix als següents: Oruç, que apareix documentat entre els anys 983 i 1009, és l'únic que no seria clergue; Ervigi Marc, de relleu especial, actua entre els anys 975 i 1009 aproximadament; i Ponç Bofill Marc, fill de l'anterior, apareix actuant com a escrivà vers el 1006, i el 1011 ja és clergue i jutge, i exerceix també de conseller comtal encara els primers anys del regnat de Ramon Berenguer I (1035-1040).

5. Continuant i completant el treball anterior de Font i Rius, Anscari M. Mundó se centra en la persona i l'obra de «El jutge Bonsom», l'autor «moral i material del còdex» que aquí ens ocupa. Un personatge del que ja se n'havien ocupat anteriorment Valls i Taberner, Aquilino Iglesia i el mateix Mundó.

El nostre autor refereix com a Barcelona vers l'any 1000 existeix un escriptori laic (no estrictament eclesiàstic com ell mateix insisteix), amb un director que n'és el diaca i jutge Bonsom. I entorn ell creix una escola jurídica i gramatical en la que es formen jutges, clergues i laics, mentre també s'hi transcriuen còdexs per encàrrecs d'institucions i de particulars.

Precisament un d'aquests casos és el nostre *Liber*, com ho expressa una nota posada en el seu començament i datada un 11 de juliol. Segons aquesta, el còdex fou escrit a la ciutat de Barcelona i acabat l'any setzè del regnat del rei Robert, que regnava a França, això és el 1011; l'autor és Bonsom; i encara s'hi conté una referència a la variada utilitat del *Liber* per a les diverses causes judicials però sempre «a favor del poble senzill més mancat de protecció».

Aquest còdex es troba a El Escorial des que fou regalat pel bisbe de Vic Joan Baptista Cardona a Felip II per a la seva nova biblioteca reial. Per això el manuscrit és conegut com el *Còdex de Cardona*.

El llibre inclou altres textos complementaris: una llista de reis visigots i altra de sobirans francs (des de l'entrada de Lluís el Pietós a Barcelona el 801); altres llistes necessàries per als jutges per a situar les lleis del *Liber* en el temps i, sobretot, la dels reis francs per a poder datar amb certesa les escriptures notariales anteriors.

Hi ha també un calendari amb les festes pròpies de Catalunya, especialment de Barcelona (per a conèixer els dies de *vacatio legis et laboris*); segueix un índex del *Liber*, mentre en hi ha un altre al començament dels dotze llibres legals complets. Tenim també uns apèndixs entre els que destaquen: l'arbre genealògic tret de les *Etymologie* isidorianes, alguna llei extravagant d'Ègica, exorcismes *vel benedictiones aquae caldae i aquae frigidae*, i un llarg glossari alfabètic amb més de 2.100 lemes.

Mundó també refereix l'existència d'altres exemplars del nostre còdex que es deurién a la pròpia escola de Bonsom: un trobat a principis del s. XIX a Ripoll; d'un altre coneixem des de fa poc la seva existència segons un inventari de béns a subhastar d'un particular ciutadà de Barcelona de 1468; i per últim s'esmenta la descoberta molt recent a Vic d'un fragment d'un altre còdex, un full de dimensions iguals a les del que es publica de Bonsom.

Feta aquesta ràpida introducció sobre el nostre còdex, Mundó ens introdueix en la personalitat de Bonsom. En un primer moment es remet a un breu estudi que Valls i Taberner li va dedicar el 1925, tot referint l'error produït des d'aleshores en el seu nom: Valls l'anomena *Homobonus* quan el correcte seria *Bonushomo*, o ja Bonsom en català. En tot cas *Bonushomo* és freqüent en l'onomàstica catalana des de la meitat del s. X en endavant, i així se citen documents en els que alguns dels seus protagonistes tenen el mateix

nom. En tot cas Mundó ha recollit més de 125 documents redactats per Bonsom, dels que n'extreu nombroses dades sobre el personatge.

Malgrat tot, no se sap ni on ni quan va néixer Bonsom, però hom opina que hauria nascut després de mitjan s. x, i la seva activitat començaria segons un primer document localitzat el 979 per a exercir uns 45 anys (d'aquí es desprèn que hauria mort a l'entorn de l'any 1024 aproximadament). D'altra banda, aquell primer document és datat a la seu episcopal de Sant Pere de Vic, per la qual cosa pot pensar-se que descendeix d'Osona; precisament en el mateix document intervé el jutge Borrell, que actuava aleshores en aquella comarca; i d'altra part, Bonsom retorna sovint a Vic per a actuar com a notari (sobretot el 1010).

El trobem al monestir de Sant Cugat del Vallès el gener de 987, i en documentació monacal del moment figura com a levita (diaca), mai com a monjo. Hi segueix fins el 993, quan al desembre ja és a Barcelona, on té amics al palau del bisbe i a la cort dels comtes Ramon Borrell i Ermessenda. La majoria de les seves intervencions conegudes són a favor del bisbe, dels canonges de la catedral per afers que els afectaven; de tant en tant era a l'abadia de Sant Pere de les Puelles pel «príncep» com ell titulava al comte; i el març de 1000 el bisbe i el comte el criden tots dos per a regular segons dret les propietats dels hebreus morts el 985 en l'assalt a la ciutat de Barcelona per Al-Mansur i les seves tropes.

Pròpiament com a jutge s'inicia el 988, segons un document fet en l'església de Sant Pere de *Octaviano* prop del monestir de Sant Cugat. En aquesta ocasió i en aquell lloc varis testimonis juren un testament sacramental.

D'altra part, Mundó destaca el fet que Bonsom tot i no ser monjo, va conviure molt temps amb els de Sant Cugat i per això va arribar a conèixer l'esperit i la regla de Sant Benet; ell mateix ho expressa i talment data el nostre còdex precisament en la festa d'aquell Sant: l'11 de juliol.

També es destaca la seva influència prop dels comtes catalans, i la seva nulla simpatia vers els monarques francs amb domini ja decadent sobre Catalunya. Justament Bonsom dóna el títol de príncep al comte Ramon Borrell, tot ennoblint-lo i atorgant-li la dignitat reial (ho palesen expressions com *reges vel comites*, o el referir-les a la *nostra* llei règia, o en equipara els títols de duc i comte tot referint-se al *prínceps*).

Quan a la seva activitat professional, Bonsom compta amb una sèrie de col·laboradors amb els que munta un escriptori, amb una botiga de llibres, al costat d'una escola per a la formació de gramàtics, callígrafs i juristes. I estableix una escola amb clergues però també amb laics molt actius, que com ja s'ha dit també s'ocupa de transcriure còdexs i pergamins documentals. I allò que més es ressalta particularment del nostre còdex són les seves glosses en les que Bonsom formula veritables comentaris de jurista expert, sovint fruit del seu propi ingeni tot posant al dia la disposició que es glossa. Cal posar especial èmfasi en les glosses en català com les que Mundó cita.

6. Continuant de fet el seu article anterior, el mateix Anscari M. Mundó tracta també sobre «Els manuscrits del *Liber Iudicum Popularis* de Bonsom», tot relacionant diversos exemplars del *Liber* transcrits pel mateix autor. D'aquesta manera es refereix primer al manuscrit que fins al 1835 es conservava a Ripoll (fou destruït), citat pel P. Jaime de Villanueva a mitjans s. XIX en la seva obra de *Viage literario a las iglesias de España*. Aquest exemplar seria idèntic al de El Escorial regalat pel bisbe Cardona a Felip II.

Un altre còdex és l'anomenat de Vic-Manlleu, del que es conserva un fragment al Museu episcopal de Vic. Altre manuscrit seria l'identificat recentment pel prof. J. Alturo en un document palimpsest de Sant Cugat a partir d'unes glosses que s'hi contenen. I per últim es recorda un manuscrit del que es té notícia datada el 1468 quan es procedeix a un encant de llibres a Barcelona, propietat del jurista Bernat Despont.

7. Anscari M. Mundó en un nou apartat més de l'ampli estudi introductori fet sobre el nostre *Liber*, s'ocupa ja específicament del manuscrit que publica, sota el títol de «El còdex escorial Z.II.2». Mundó ressenya la història del propi manuscrit conservat sencer a El Escorial. Un còdex que arriba a Vic no sé sap com, però que seria objecte d'ús constant; per a Mundó això ho confirma un fet com ara les gotes de cera que s'hi troben entre els seus fulls, prova ens diu de «la seva lectura fins i tot en hores fosques del vespre o de la nit». Talment constata que la llista de reis francs fou ampliada successivament fins 1200 (amb l'anotació del rei Felip l'August -1180/1223).

També s'hi contenen nombroses observacions jurídiques, probablement de Guillem de Viver, canonge de Vic a la darrerria del s. XII. I el *Liber* de Bonsom segueix figurant en l'inventari de la llibreria capitular de Vic els s.

xiv i xv. Fins que el 1585 el bisbe de Vic, Joan Baptista Cardona el dóna a Felip II per a la Reial Biblioteca de Sant Llorenç de El Escorial.

Mundó formula en tot cas un profund estudi codicològic del manuscrit, amb una profusa i detallada descripció material, la seva grafia, etc. I acaba identificant fins a 5 intervencions en la seva elaboració en l'estat que el coneixem: la primera del copista del text i del dibuix de les caplletres; la segona del rubricador dels títols; la tercera la de l'introductor de les glosses interlineals i marginals; la quarta la del decorador i colorista de les caplletres, glosses, majúscules del text i del requadre marginal del foli 35; i la cinquena que correspondria als diversos correctors de primera i segones mans.

També es refereix a la decoració del còdex, esplèndida segons Mundó ja en el seu origen, dins la tradició continental carolíngia; una decoració d'escola i de luxe, rica i abundant. Compta amb més de 500 caplletres mitjanes i altres més notables. Les dues primeres paraules de cada llei són en majúscules i colorejades, etc. Altra cosa a destacar és com apareix emmarcat l'arbre de parentiu genealògic que s'insereix, format amb piràmide limitada per fullatge acolorit de la qual davalla l'acabament de la filiació, etc.

8. Intervé novament Yolanda García López ara tractant de «El *Liber iudicum Popularis* de Bonsom dins la tradició catalana i trasllat del centre jurídic a Barcelona». García ens explica com l'any 982 el bisbe Miró presideix a Girona un tribunal en el que intervenen aquells juristes als que ja hem citat, Oruç i Ervigi Marc, coneixedors del *Liber*. Dos juristes d'altra banda formats en la llei visigòtica pel mateix Miró. I així segueix la nostra autora tot referint la difusió del *Liber* per tot el país en els àmbits judicial i polític, i talment en les escoles per exemple les catedralícies (Vic, Girona, Urgell, Barcelona, etc.) els s. xi i xii. Un *Liber* freqüentment citat en actes jurídics ben diversos.

9. La mateixa autora anterior s'ocupa en un nou apartat de «La *Vulgata* del *Liber*». Com García afirma, la *Vulgata* és la forma de difusió més important del *Liber* per la península, i talment la via usada per a l'actualització del còdex després de la invasió musulmana i la desaparició del regne visigot.

Vulgata que es realitza a partir de l'edició d'Ervigi i certament es difon ràpidament per tot Catalunya. Ocorre però que a aquella versió ervigiana s'hi afegeixen lleis o frases de Recesvint eliminades pel seu successor o per la mateixa tradició, i també s'hi incorporen les *novellae* d'Ègica. A més, en elabo-

rar la *Vulgata*, es revisen i s'actualitzen els textos del *Liber*, i el seu autor n'adiciona allò que creu convenient, matisa les lleis o senzillament les canvia.

L'autora ja en funció del tipus de correccions o de variacions que s'observen, estableix dos conjunts o dues famílies de *Vulgates* d'entre les que es coneix que circulen pel Principat. D'aquesta manera es refereix al conjunt barceloní i al conjunt septentrional.

El conjunt barceloní encapçalat pel còdex de Bonsom, inclou altre que també és a El Escorial del s. XIII o XIV i que arriba a aquella biblioteca a principis del s. XVII. Altre exemplar es troba a Toledo, i és del s. XIV.

I del conjunt septentrional, se cita altre còdex que igualment és a El Escorial del s. XIII (amb el títol de *Liber legis gothice*); altre també es troba a Toledo i és del s. XII; i un tercer còdex del s. XII que és a Estocolm (Suècia), del que cal destacar que en les seves glosses els seus autors utilitzen els Usatges de Barcelona.

D'altra banda, García també es refereix a la relació entre el *Liber* i els Usatges de Barcelona en un detallat estudi antològic de tots dos textos.

10. Yolanda García López es refereix tot seguit als «Complements i revisions del *Liber Iudicum* de Bonsom». L'autora no tracta aquí d'elements marginals ja descrits pels autors d'aquest estudi introductor, sinó d'altres entremesclats amb les lleis. Així remarca l'existència d'una mena d'epíleg després de la darrera llei, tal com ja es feia en els darrers concilis visigòtics rematant-los sempre amb una llei de confirmació.

També destaquen el que l'autora denomina *constructiones*: formules utilitzades per a facilitar la comprensió de les lleis i el seu aprenentatge, una mena de glosses interlineals i marginals, d'explicacions «verbals».

En un altre ordre de coses, en les *Vulgates* es va observant la infiltració dels drets romà i franc, un fet evident ja des del s. X. Així es palesa amb la referència a capitulars carolíngies o la cita d'autors romans en el propi còdex.

En ocasions, com ja hem dit, les lleis visigòtiques es revisen i es modifiquen. Un exemple ens el donen les lleis jueves del *Liber* tal com les redacta el mateix Bonsom suavitzant el règim hebraic de la vella legislació visigòtica. I en tot cas s'adjunta al final del seu article tot un elenc de refundicions de les lleis introduïdes en el text de Bonsom.

II. En un treball de conjunt, Joan Bellés, Anscari M. Mundó, Yolanda García i Jesús Alturo, elaboren un nou treball en aquest estudi introductor que presentem, amb el títol de «Textos complementaris».

Mundó es refereix a la introducció de Bonsom i les seves fonts. Efectivament Bonsom avantposa a la seva recensió del *Liber* una nota seva i talment tota una llarga introducció.

Bellés tracta de les citacions de Gisemund d'agrimensura; ens explica com el còdex conté tres capítols dedicats a l'agrimensura, inspirats en l'obra *Geometria Gisemundi*, que coneixem a través d'un manuscrit de Ripoll avui a l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

També Mundó s'ocupa d'una banda dels crònicons dels reis visigots i francs, als que ja hem fet altres referències més amunt; i d'altra es refereix al «matirorum» o calendari de Barcelona que s'inclou al còdex de Bonsom: en el primer cas es tracta d'una compilació martirològica i en particular de Catalunya; i quan al calendari, en hi ha un de la litúrgia romana amb les festes relacionades amb Jesús i la Mare de Déu, a Sant Pere, Santa Eulàlia, Sant Fructuós, Sant Eulogi, i un llarg etcètera de sants i santes de l'Església.

Ara Mundó i García refereixen les taules genealògiques o de graus d'afinitat que conté l'obra de Bonsom, tret en bona part de les *Etimologies* de Sant Isidor, amb el seu *Arbor iuris successionum*.

La mateixa García tracta entorn els rituals per a la celebració de les ordalies: els «*exorcismus vel benedictiones*» en aigua calenta o freda. Als jutges corresponia revisar l'aparat litúrgic dels *judicis de Déu*. Però a Catalunya solament s'aplicarien aquells dos tipus.

Novament Mundó s'ocupa de la *Admonitio Sancti Augustini episcopi* afeïda per una mà posterior a Bonsom al foli 284-285.

I Alturo ja es refereix a les glosses i al glossari del manuscrit de Bonsom, analitzant com es realitzaren i qui les feu.

12. Josep M. Coch ens relaciona la Bibliografia utilitzada en aquest treball d'edició i en els estudis complementaris que s'acompanyen a la seva introducció. Extensa relació de fonts documentals i de bibliografia utilitzada en el treball.

13. Tot seguit es publica un brevíssim treball dedicat a la «*Ratio editionis, sigles i abreviatures*». Aquí se'ns explica succintament com s'ha fet la transcripció del còdex de Bonsom, respectant la seva versió, i es descriuen les sigles i les abreviatures que s'utilitzen.

14. Finalment ja es publica el text del *Liber Iudicum Popularis*, amb el seu pròleg en primer lloc, la crònica dels reis visigots i després la dels francs, el

martirilogi o més pròpiament santoral de tots els mesos de l'any, l'índex del *Liber*, i la relació dels seus 12 llibres amb els títols respectius, més la introducció de l'autor. Després ja es transcriu el *Liber* pròpiament dit, dividit en llibres i aquests en títols que ja contenen les lleis corresponents; en cada llei figura el seu autor o bé en el seu cas l'expressió d'*Antiqua* com ja s'ha explicat més amunt. El *Liber* és transcrit per Esperança Piquer, sota la supervisió d'Anscari M. Mundó i Jesús Alturo.

Transcrit el text legal, tot seguit s'inclouen les gloses que figuren fetes al mateix en el manuscrit de El Escorial conegut com «de Cardona» de que tractem, acompanyades d'un molt complet aparell crític. Es distingeix però entre la *Glossula ablata* i les gloses interlineals i marginals, transcrites per Jesús Alturo.

Venen després diversos complements entre els que cal destacar el quadre de parentiu al que ja ens hem referit, i les formules ordàliques, els exorcismes, etc. I en un darrer apartat del llibre s'hi contenen 8 reproduccions del manuscrit, de tants altres folis, magníficament decorats.

En conclusió, una obra excellent, fonamental per als estudiosos del dret i per a qualsevol historiador interessat en l'alta edat mitjana catalana. L'aparició d'aquesta edició cobreix una llacuna important sobre la història jurídica del nostre país, una mancança finalment subsanada que ens permet tenir al nostre abast l'obra cabdal de la legislació visigòtica a la península ibèrica, a més d'acostar-nos a la figura i l'obra d'un personatge clau en la història catalana com és el levita Bonsom.

Cal felicitar doncs al Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya per aquesta nova edició, fruit d'una tasca llarga i ben laboriosa, tot animant-lo a continuar en aquesta línia encetada fa uns anys per a donar a conèixer els textos i documents fonamentals de la tradició jurídica catalana. Felicitació extensiva evidentment als autors que l'han feta possible, en una llarga i difícil tasca que cal reconèixer.

JOSEP SERRANO DAURA